

BÍRÓ GERGELY
A hatodik koporsó

Regénypályázatok és fiatal novellisták

A Magyar Napló szerkesztősége az Írott Szó Alapítvánnyal közösen 2006-ban, a Kereszténydemokrata Néppárt a Barankovics István Alapítvánnyal 2007-ben hirdette meg szépirodalmi pályázatát. A Magyar Napló regények, kisregények, a Barankovics Alapítvány emellett elbeszélések, drámák megírását ösztönözte, bár fő- és különdíjait végül szintén regények nyerték. A két pályázati kiírás lényegében megegyezett: a pályaműveknek mindkét esetben az 1989–90-es rendszerváltozás és az azóta eltelt időszak történéseit: társadalmi változásait, kulturális, morális tendenciáit kellett bemutatniuk.

Egyik pályázat zsűrije sem számított ilyen fokú érdeklődésre: a Magyar Naplóhoz nyolcvannal, a Barankovics Alapítványhoz százhusz pályamű érkezett határon innen és túl. A másik meglepetést a sok, eddig ismeretlen írói tehetség felbukkanása okozta, ami a díjazott regények szerzőinek túlnyomó többségére is igaz. A Magyar Napló tizenegy, a Barankovics Alapítvány négy díjat osztott ki. A pályaművek olvastán látható, hogy amennyire nagynak hatottak a pályázati kihívások, tágasságukban annyira engedtek is az alkotói szabadságnak: több, helyezést elért mű értékétől függetlenül nem felelt meg maradéktalanul a kiírásoknak, így ezek elemzésétől dolgozatomban eltekintettem.

Szinte minden nyertes regény és a pályázatoktól független fiatal írók elbeszélései a kívülállás alakzataira épülnek, legyen az önkéntes elszármazás vagy kénytelen száműzetés, kivetettség, így a műveket nem pályázatonként és helyezésük rendjében tárgyalom, inkább szerkezeti jegyeik vagy gondolati csapásaik mentén.

Molnár János *Apokrifje* (Barankovics, különdíj), Kiss Judit Ágnes novellafüzszerű kisregénye, *A keresztanya* (Magyar Napló, fődíj) és Burns Katalin *Szöttek regénye* (Magyar Napló, különdíj) című műve elbeszélés módjukban mutatnak rokonságot: míg Molnár János és Kiss Judit Ágnes idős, rokonszenvesen naiv narrátorai koruknál fogva és szívéből látásuk révén érzékeny krónikásai a változó időknek, úgy Burns Katalin visszatérő betételbeszélőjéből, Nagyapából egy testvérgyilkosság elhallgatott bűne, története fakad fel és formálódik üzenetté unokáiban.

Molnár János tudatregénye, az *Apokrif*, amely a Barankovics-pályázat egyik legnagyobb felfedezésének számít, egy vénkisasszony, Fehér Magdolna lelki bomlásán keresztül mutatja be egy Romániából Magyarországra menekült fiatal ellenálló, felforgatónak, egyházahagyónak bélyegzett lelkész és családja útkeresését, illetve a romániai magyarok, közöttük is a református lelkészek életlehetőségeit és konfliktusait az államhatalommal. Molnár János a regény Magyarországon játszódó szálában a megyei pártlap szokatlan cikkei és Fehér Magdolna reflexiói révén szól az egy-pártrendszer kezdődő válságáról, de főként a romániai közállapotokat ábrázolja Fehérék, egy Trianon kettévágta család életében: az erdélyi magyarság fiatalok elszármazása miatti elöregedését, a hontalanság-érzést erősítő ki- és betelepítéseket s nyomukban a pusztulást, a Securitate Magyarországra átnyúló megfélemlítéseit és református egyházra gyakorolt hatását, annak megalakulását. Bár a nagyregény a diktatúrák végnapjaiban, 1989 tavaszától a forradalomig játszódik, a sok-sok mozaikból összeálló állapotrajz nem cáfol rá az egykori miniszterelnök, Petru Groza kijelentésére: „A puliszka nem robban” – a lakosság, a blokkokat baromfiudvarrá változtatva bár, de túri a nyomort és megaláztatást, az áramellátás rendszeres és váratlan megszakítását, az élelmiszer- és benzinhiányt. A romániai forradalomról csak beszámolókból értesül az olvasó, a magyar parlamentáris köztársaság kihirdetésére is csak egyetlen magánlevél keltezése utal. Molnár János tehát inkább a romániai diktatúrában megcsontosodott életet részletezi, kevésbé érzékeltetve azokat az időket, amikor a hatalom már nem foghatta tovább Tökés Lászlóra és a magyarokra az elégedetlenkedést. A magát Jézus menyasszonyának valló Fehér Magdolna bizakodni kezd, hogy Isten végre megítéli a kommunizmust, visszaadja a szabadságot, bár annak közeledését tapasztalva imáiban mind gyakrabban ostromozza a pogány világot az egyre *szabadosabbá* váló élet miatt.

Molnár János Fehér Magdolna beomló lelke tárnáinak sötétjében engedi el olvasóját, s a személyiség bomlásában talán nem túlzás a szocializmus vasárnapiján, a közeledő rendszerváltozással felgyorsuló erkölcsi oszlás párhuzamát látni. Ahol az *Apokrif*ben kontúrjai vesztik a romániai események, ott élesednek ki a fiatal író, Csenger Levente első könyvét záró, *Magyarország messzire van* című novellájában. A szerző kötetében a nyolcvanas évek élhetetlen Romániájáról szól, amelyben a munkanélküliség és az alapvető létfeltételek hiánya kiváltotta trauma, az előle való önpusztító menekülés szétveri a családokat, rokoni kapcsolatokat, és a lejtőre került emberi sorsok szintén

A dolgozat elhangzott *A rendszerváltozások megjelenítései a magyar irodalomban* című konferencián a Magyar Írószövetségben. 2009. március 6-án.

mélybe tartó pályára terelik a következő generációt is. E nemzedék utcára menekülő, csellengő kamaszai közvetlenül a forradalom után, a várakozásokkal teli új év első napján próbálnak Magyarországra szökni, de a vonat, amelyen elrejtöztek, visszahozza őket ugyanabba a kisvárosba, ahonnan elindultak – éppen aznap, mikor az állomásra tódult lakosok a Magyarországról érkező segílyt várják. Ez a novella- és kötetzárlat is jelzi, hogy Csender Levente világában a nyomornak nincsen hátsó kijárata, csak lefelé, az alagsorba vezető lépcsőkön lehet lebotlani az ablaktalan sötétbe.

Ahogy a novella kamaszainak zilált szilveszterestéje az újszövetségi utolsó vacsora parafrázisává válik, úgy tűnik át Vincze Ferenc kisprózájában, *a sorompók közöttben* a forradalom után Magyarországra települők segesvári váróteremben töltött éjszakája a Getsemánkert virrasztó magányába, mint azt Koncz Tamás kritikus megállapította. Mindkét novella a szenvedéstörténet első állomásaira utal tehát, s az elszármazás kálváriája Csender Levente *Keresés* című elbeszélésében folytatódik, amely egy forradalom után egzisztenciáját veszített család magyarországi viszontagságait, felbomlását dolgozza fel.

Kiss Judit Ágnes Szomor Veronjának, mindenki keresztanyjának történeteiből egy „változó falukép szatirikus szociográfiája” kerekedik, mint arra Alföldy Jenő elemző írásában rámutatott. Nem Szomor Veron elbeszélői hangvétele szatirikus: alkatától idegen a gúny, az ostromozás, inkább értetlenül vagy csendben megütközve fogadja a világvégi falu, Zsanóc életének rendszerváltozás szülte új jelenségeit; a szatíra egyrészt az ellehetetlenülésükben kiábrándult, munkanélküli segílyen tengődő lakosok száján születik, válaszul a polgármesterek ténykedésére, másrészt megteremti önmagát: *A vasszűz* című fejezetben Begyes Tóth Karcsi polgármester, akit mindenki csak Szófosó Karcsinak hív, és aki állandóan ünnepeket rendez emberfeletti erőfeszítéseinek tiszteletére, az EU-csatlakozás emlékére szabadságszobrot emeltet a templom előtt, amelynek szájából majd az igazság szava folyik, de avatásakor csak rozsdás vizet köp a falu nagy mulatságára. E szatíra mögött azonban érzékelhető a tengődés önvédelme, amely Kiss Judit Ágnes láttelestének sarka: a polgármesterek látszatintézkedései mellett a maga pusztulását tartósító falu a szélhámosokkal együtt a tenni hivatottakat is kiveti magából. S bár a csoda alátekint Zsanóc száműzöttjeire, a sorsán túladó települést messze elkerüli.

Szomor Veron elbeszélését az ágya fejében percegő szű, a közelgő halál sejtése mélyíti néhol vallomássá, Burns Katalin *Szöttesek regénye* című művében a gyónás

már a továbbadás eszköze is. A könyv egyfelől a hallgatás regénye, a testvérgyilkosság évtizedes terhét magukban hordó fivéreké, akik társadalmi magatartásminták jelképei is: egyikük felesküszik a kádári hatalomra, másikuk megőrzi öntörvényét s később a szabad sajtó harcosa lesz, a többiek pedig beérik a pártújságban öt színre egyszerűsített valósággal, de a rendszer leköszöntével az új világban egyre idegenebbül érzik magukat. A kisregény másfelől végiglemezzi az oszló titok unokákra kifejtett hatását, akiket ugyanúgy nyomaszt felmenőik bűne, mintha maguk követték volna el, mert viszonyuk őseik felé megkérdőjeleződött bennük az elhúzódó, folyton levegő után kapkodó vallomásban, sőt vállukon érzik az ítélet terhét, és lassan megérik felismerésük, hogy látva a média kultúrát előntő korlátoltságát, kötelességük a múltat és idegenkedésüket mozgósítaniuk.

Molnár János *Apokrifének* és Kondor László *Csak néhány évének* (Magyar Napló, második díj) cselekménye a rendszerváltozáskor ér véget, és különösen a Kondor László könyvében kifejezésre jutó, bizakodó várakozás a regény megalkotottságán túl az azóta eltelt húsz év távlatából nyer többletjelentést. A szerző értelmiségi pályára készülő hősnének – erkölcsi tartása és szerencsétlen véletlenek miatt – olyan láncreakcióba kerül az élete, amely végleg meghiúsítja terveit. A hős bárhogyan próbálja, képtelen a hatalom tekintetét elkerülni: abban akarata ellenére megbízhatóvá válik, újabb vesszőfutásokba kényszerülve. A regény fiktív szerzője börtönben írja meg visszaemlékezését, és közelgő szabadulása, illetve egy új élet hite felől nézve a börtön mint a saját élet ellehetetlenítésével büntető, beszűkített élettér egyúttal a szocializmusra utal.

„Ő a tömeget látta, én az arcot. Ő azt mondta, ellenzék, hatalom, jobboldal, baloldal, zsidó, keresztény, értelmiség, munkásosztály, polgárság, én azt mondtam, Eichner bácsi, Konrád bácsi, Márta, Apa, Flóra, Éva nővér, Bánfalvi alezredes, Tanár úr, Dudus néni. (...) Úgy szaladtam a történések után, ahogy a tavasz után szoktam. Részévé váltam, de szinte semmit nem értettem belőle” – írja Berta Zsolt a rendszerváltozásról *Jancsiszög* című, szintén fiktív szerzőjű kóperegényében (Magyar Napló, különdíj), amelyben a boldogulni akaró hősök sorsfordulatain átszüremlik a kádári diktatúra, majd az azt követő évek magyar valósága. A nagyregény elbeszélője az idézett szövegrészlet alapján látszólagos értetlenséggel viszonyul a társadalmi változásokhoz, holott a *Jancsiszög* – amely egy hármas barátság története, ezen felül nemzedék-, sőt családregegy is – szereplőgárdájában minden felsorolt réteget megelevenít és nyomon követ. Nemcsak hőse kalandjai miatt pikareszk is egyben (Cseke András fennmaradá-

sáért vagy más okból nem mindig a törvényes utat választja), hanem mert a kalandok, megpróbáltatások nemegyszer a Kádár-rendszer, illetve az újabb magyar berendezkedés szatírái. A *Jancsiszög* egyik legmeghatározóbb figurája Bánfalvi alezredes, aki a kádárizmusban rangját annak köszönhetette, hogy 1968-ban, a prágai tavasz idején elfoglalt egy csehszlovák laktanyát, majd a nyolcvanas években nagy tételben lopta a Honvédség benzinét, a rendszerváltozást követően pedig, tőkénének és régi kapcsolatainak, állami megrendeléseinek köszönhetően egész vállalkozás-birodalmat létesített.

Bányai Tamás *Mire minden jóra fordul* (Barankovics, fődíj) című regényében egy kilencvenes évek végén Amerikába áttelepült teherautósofőr múltját bontja mozaikokra. Sárdi Mátyásban a kádárizmus kisemberét rajzolta meg, aki semmi mást nem akart soha, csak nyugton, gondtalanul létezni: fekete fuvarokkal biztosította a szocialista jólétet maga és felesége számára, békében élt a hatalommal s önmagával, és életminőségén nem tervezett változtatni az új rendszerben sem. Bányai Tamás egy tönkrement házasságban a rendszerváltozással megszülető sajátos jólétfelfogások elszabadulását ábrázolja, például egy olyan ellentmondásos önérzet működését, amely évtizedes beidegződésében a *kizsákmányolókkal* együtt már a beosztásban dolgozókat is lenézi, mert másnak termelik a hasznot, s hogy magához hű legyen, feladja állását, vagy szép lassan kirúgja magát, és bár elérkezettnek látja a könnyű pénzszerezés idejét, hogy elképzelt fővállalkozóként maga is utálata tárgyává váljon, túl élhetetlen ahhoz, hogy szavaihoz felzárkózzon. A regény másik nagyportréja, Berta Zsolt könyvéhez hasonlóan, a tettek idejét szintén felismerő, a szabadságot a csalására is kiterjesztő, ezzel önmagát feloldozó újjgazdag vállalkozóról készült.

Míg Bányai Tamás hőse illegális bevándorlóként is a száműzetés önkéntesének tekinthető, Bacsik Lüszen *Vágányzárában* (Magyar Napló, különdíj) egy fiatal, de „piacképtelen” értelmiségi hajléktalanná válásával a konzum-civilizáció parabolikus kritikáját alkotta meg. Az új világrend programszerű parancsával önmegvalósításra sarkall ugyan, a személyiséget valójában üresre facsarja és megtölti magával, az „élvezetet egyedül a (...) fogyasztásban találó lényegiséggel”. Bacsik Lüszen a rendszerváltozást főhősének kilakoltatásában ábrázolja, aki ebben eleinte valami új születését látta, kényelmes elképzeléseihez való ragaszkodásában pedig a forradalom megalkuvását, mert a gyűlölt régióból bizonyos kiváltságokat át akart örökíteni, vagy éppen csak a helyzetével nem mert igazán szembenézni, pedig a valóság egyre kikerülhetetlenebb számára:

visszafordíthatatlan helyzetéért senki nem felel, utalva az elaprózódó társadalmi felelősség következmény nélkül maradó mai jelenségére.

Bacsik Lüszen hőse kétségbe vonta mindazt, ami a jelen társadalom tagjai számára megkérdőjelezhetetlen, Pósa Zoltán több nézőpontú regényének, *Az ifjúság maradékának* (Magyar Napló, különdíj) szabadoságukban vergődő szereplői az alkoholizmus zátonyán ébrednek megalkuvásukra, amelyet megdicsőülésükért öltöttek magukra egy rendszerváltozás után német tulajdonba került, liberálisnak mondott megyei napilap újságíróiként. Pósa Zoltán párhuzamot von az egyik, szocializmusban magát párhűnek tettető, valójában belső emigrációba vonult, szenvedélybeteg értelmiségi szereplője és újságíró hősei között: előbbi belehal a felismerésbe, hogy a szabadság semmit nem ér abban a végtelenül beszűkült életterben, ahová korábban a diktatúra kényszerítette az embert, aki ma magát kényszeríti ugyanoda, mert másként-máshol élni képtelen – utóbbiak életét pedig felemesztí a sajtó átpolitizált és kisajátító „szabadsága”.

Pósa Zoltán némelyik hőse előtt mégis megnyílik a továbblépés kegyelme, nem úgy Nagy Gábor két szálon szőtt regényének, az *Álmodozók és álmatlanok* (Magyar Napló, harmadik díj) Munkácsy-díjas képzőművésze előtt, aki ellen arctalan erők szövetkeznek egy nyugat-magyarországi város főterén felállított szobra miatt, amely 1956 ötvenedik évfordulójára készült. Nagy Gábor a diktatúrára jellemző lehallgatás, kihallgatás, elhallgatás módszerének továbbélését ábrázolja hősén keresztül, aki nyilvánosságának következetes felszámolásával kezd megszűnni létezni; párhuzamba állítva az egykori kommunista és a kortárs művészetben is erősen jelenvaló, magát liberálisnak tartó hatalmi gondolkodást, hiábavalónak és fehér asztalos forradalomnak nevezi a rendszerváltozást, amelynek a hatalmi elit helyett a nemzetet sikerült végérvényesen leváltania.

Horváth (EÖ) Tamás vitadrámára emlékeztető regényének címe: *Ahol a part szakad* (Magyar Napló, különdíj) egyértelműen kijelöli cselekményének idejét, a rendszerváltozás hajnalát, s Ág János, mint egy garabonciás, akit vihar kísért útján, e hajnali, kijózanító látomásban tér vissza a Városba, a szocialista nagyipar egykori fellegvárába, kamaszéveinek színhelyére, ahol kénytelen szembesülni vele, hogy nincs már jelen, afféle szembenállóként kiretusáltatott a valóságból, és felmutatja kivetettsége mögött a valóság elleni összeesküvést. Horváth (EÖ) Tamás elbeszéléseiből már ismert, elhívását vállaló, prófétákat idéző hóstípusa elevenedik meg Ág Jánosban is, akinek tiszte a látás, s hogy meglelje a valót, és azt a Városnak felajánlja.

Égzsakadásos, színvalló éjszakában, a kocka perdültének látszatában vitatkozik egykori ellehetetlenítőjével, a hatalmat megtestesítő Gaállal egy általános tisztító akarat létezéséről, amelyre ráköszöntött az idő. Csakhogy „nem lehet elvárni mindenkitől, a többségtől, hogy kívánságait idő és tágasság mérlegére tegye”. Horváth (EÖ) Tamás nyelvi sűrítettségében is példaértékű regényében pontos lélekrajzát alkotta meg a kádárizmusban eltompított, szabadságot és a vele járó felelősséget, emlékeztetést félő embernek, aki csak biztonságot, valamiképp boldogulni és túlélni akar. Gaál szerint a változás, amit az emberek sem akarhatnak, a hatalom kezdeménye, nem lesz vérátömlesztés: a vér marad, csak új testbe kerül. Akhilleusz sosem győzheti le a teknősbékát a valóságnak e zénóni káprázatában, mi több: az újratemetettek hatodik koporsója, a történelemképpel való szakítás és az eljövendő változások ígéretének jelképe valójában a hatalom átörökítésé, győzelméé – Ág Jánost és nemzedékét fedi.

Horváth (EÖ) Tamás regénye erőviszonyainak folyamatos változásában táplálja feszültségét, és a meghamisított valóság végül visszatámad Ág János létezésének igazolásában. Tompa Z. Mihály könyve, *Az állomásfőnök megkísértése* (Barankovics, második díj; Magyar Napló, különdíj), amely szerkezetében szintén a dráma szituációs szövegműködését idézi, a rendszerek feletti és a mindenkori kormányt kiszolgáló hatalmat, a napjainkban is működő megfigyelő apparátust mutatja be egy vidéki vasútállomás bezárásának előzményeit és következményeit feldolgozó szövevé-

nyes történetben, amelyben a vasútforgalom visszaállításáért küzdő, országgyűlési képviselővé választott állomásfőnök a saját bőrén tapasztalhatja meg a demokratikus berendezkedéssel járó kettős mérce gyakorlatát. Tompa Z. Mihály regényében az élet és a privát szféra minden területére kiterjedő, sőt abba bele is avatkozó megfigyelés mellett a mindenkinek közös érdekében álló hallgatásról is szól, mint a rendszer biztosítékáról: irattárak zárva maradt ajtóiról, évtizedekre zárolt vagy eltüntetett aktákról.

A pályaművek és novellák legmeghatározóbb attitűdje, a kívülállás, fakadjon bár az elszármazás, ellehetetlenülés, bebörtönözöttség, kivetettség vagy elhallgatottság élményéből, nemcsak a bennük ábrázolt rendszerváltó, köztes nemzedék sajátja, hanem a következő, fiatal generációé is, nem egy regényben elhalványítva a közelmúlt magyar történelmének cezuráját, a rendszerváltozást. A kívülállás írói nézőpontja e könyvek többségében felcsavart bírálattal szervesült, kevés esetben némi egyoldalúságot, a valóság elrajzoltságát eredményezve, nem számolva azzal, hogy a személyes vagy közösségi kudarcok, tragédiák mélysége egyúttal felülnézete magaslatait is kínálja. A regények többsége mégis képes volt egyszerre szólni és elemelkedni érintettségétől akár az ironia, a szatíra stílusjegyei révén, akár a több nézőpontú vagy vallomásos elbeszélés alakzataiban, a múltbéli bűnök bocsánatát hirdetve és a továbblépés tereit kijelölve, hozzátéve, hogy az írói kívülállás, Horváth (EÖ) Tamás kifejezésével, egyben a tisztán megőrzött szókészlet tanúsága is.

